

Til Åsabuen

Av Peter Forrás, Norsk Trikotasjemuseum, Museumssenteret i Hordaland

150 år siden etableringen av Salhus Tricotagefabrik

I 2009 er det 150 år siden Salhus Tricotagefabrik ble etablert. Dette skal Norsk Trikotasjemuseum, som holder til i de gamle fabrikklokalene, markere med ny bok, nye utstillinger, historiekafé og foredrag. Men hva er Norsk Trikotasjemuseum, og hva arbeider vi med i jubileumsåret 2009?

Fabrikken

Opprinnelsen til Salhus Tricotagefabrik kan spores tilbake til 1859. Et festebrev datert 12.08.1859 viser at Slesvigerne Philip Clausen og fargemester Johan Ernst Christian Ramm leiet grunn av Søren Hammer i Salhus.¹ På denne grunnen ble det sommeren 1859 satt i gang bygging av fabrikklokaler. Firmaet bak byggingen het den gang "Firma J. Ramm & Clausen", og produksjonen i fabrikken i Nordrehavn i Salhus ble satt i gang samme høst. I 1888 ble det vi i dag kjenner som Salhus Tricotagefabrik formelt etablert. "Firma J. Ramm & Clausen" gikk dette året konkurs, og la maskiner, anlegg, arbeiderboliger, skolebygg og direktørbolig ut for salg. Et aksjeselskap som het "Salhus Tricotagefabrik A/S" ble konstituert mai 1888, som da også overtok fabrikken i Salhus. Dette selskapet drev da trikotasjefabrikken helt frem til 1989, da styret vedtok å legge ned bedriften. Med andre ord var det i 130 sammenhengende år industriell produksjon i Nordrehavn i Salhus. I tillegg kommer Salhus Væverier som Jürgen Clausen, sønnen til Philip Clausen, startet opp i 1894, men som gikk konkurs i 1978.

Historien om Salhus Tricotagefabrik er likevel ikke slutt, for fabrikkanlegget i Nordrehavn i Salhus er i dag tilholdsstedet for flere enheter under Museumssenteret i Hordaland, herunder Norsk Trikotasjemuseum, som kanskje er den best kjente blant publikum i Bergen og omegn. Trikotasjemuseets hovedoppgave å ta vare på det fredete fabrikkbygget, og formidle og dokumentere tekstilindustriens historie lokalt, regionalt og nasjonalt. Men Norsk Trikotasjemuseum er bare en del av Museumssenteret i Hordaland, som i tillegg består av; Havråtunet på Osterøy, Osterøy museum, Lyngheisenteret på Lygra i Lindås, Bevaringstjenestene, Kulturverntjenesten i Nordhordaland, og Felleskonservator er en del av NT som ansvarsmuseum for teknikk og industri – de tre siste lokalisert i gamle Salhus Tricotagefabrik sammen med Norsk Trikotasjemuseum.

Norsk Trikotasjemuseum

Historien om Norsk Trikotasjemuseum og Tekstilsenter begynner imidlertid før nedleggelsen av Salhus Tricotagefabrik i 1989, selv om realiseringen av Norsk Trikotasjemuseum er direkte knyttet til Salhus Tricotagefabrik og nedleggelsen av den. Allerede på midten av 1980-tallet fantes det krefter i museums- og kultursektoren som så hvilken vei det gikk med norsk tekoindustri. De forstod verdien og betydningen av å ta vare på tekstilindustriens lange historie i landet, spesielt i Bergensområdet, som har vært et kjerneområde for denne industrien i Norge. Norsk Kulturråd hadde den gang et eget

---

¹ Salhus Tricotagefabrik A/S. *Bergen Byarkiv, A-1619 Salhus Tricotagefabrik A/S. Arkivnummer; Qa - Skjøter og andre dokumenter 1859-1986, L0001:0001.*

utvalg for såkalte teknisk-industrielle kulturminner, noe som også indikerer at dette var en tid da industri i sin alminnelighet var i ferd med å bli gjenstand for kulturminnevern og regnet for å være en del av kulturarven. Noen år senere kom også Riksantikvaren på banen med ei verneliste for ti prioriterte nasjonale industriminne, som blant annet kom til å omfatte Salhus Tricotagefabrik. I 1987 tok i alle fall Norsk Kulturråd initiativ til å få utarbeidet en plan for vern av maskiner, anlegg og miljø fra trikotasjeindustrien i Hordaland. Kulturrådet tok i 1987 kontakt med Fylkeskonservatoren i Hordaland, og det ble satt i gang et utredningsarbeid som omfattet hele fylket.² Det ble da foretatt en registrering av anlegg, maskiner og miljø ved ullvare- og trikotasjefabrikker i Hordaland. I tillegg skulle det gjøres en vurdering av hvilke anlegg innenfor tekoindustrien som kunne være egnet som verneobjekt. Noen rammer for å vurdere dette spørsmål var allerede gitt. Utvalget for teknisk-industrielle kulturminner i Norsk Kulturråd konstaterte at Bergen og omegn hadde vært et kjerneområde i norsk tekstilindustri, og at det dermed var naturlig å finne et verneobjekt der.

Fylkeskonservatoren i Hordaland, som var faglig ansvarlig for utredningsarbeidet initiert av Norsk Kulturråd, kunne peke ut Salhus Tricotagefabrik som det mest aktuelle verneobjektet. Grunnen til dette var først og fremst at Salhus Tricotagefabrik lå i et mer eller mindre autentisk miljø. Med intakte arbeiderboliger, skolehus og gamlehjem. Dessuten var hele produksjonslinjen inntakt, slik at en kunne følge hele produksjonsprosessen fra råull/bomull til ferdig plagg. I utredningsarbeidet ble det også fremholdt at maskiner, utstyr og bedriftsarkiv var mer eller mindre intakt. Det gav Salhus Tricotagefabrik en stor vitenskapelig verdi, fordi maskinene kunne vise den teknologiske utvikling i bransjen, og fordi arkivmaterialet ga grunnlag for historisk forskning basert på primærkilder. Dermed lå alt til rette for etablering av museum i Salhus, og i 1992 kunne arbeidet til interimstyret for trikotasjesenter og museum i Salhus overtas av Stiftelsen Norsk Trikotasjemuseum og Tekstilsenter.

All drift ved trikotasjefabrikken var da innstilt, og det tok nå til et stort restaurerings-, opprydnings- og kartleggingsarbeid i de gamle fabrikklokalene. Deler av fabrikkbygningen var i dårlig stand, og vedlikehold av bygningsmassen er fremdeles en av de mest arbeidskrevende oppgavene for Norsk Trikotasjemuseum. 1990-tallet ble først og fremst en etableringsfase, frem til museet åpnet dørene for publikum i 2001.

Når vi nå skriver 2009, kan vi altså se tilbake på en 150-årsperiode med tekstilrelatert virksomhet i Salhus, først som fabrikk, nå som museum. Norsk Trikotasjemuseum skal markere dette med et jubileumsår. Vi mener det er viktig å skape oppmerksomhet om tekstilindustri og industriarbeid mer generelt, både før og nå, og lokalt og internasjonalt. I løpet av 2009 skal vi derfor arrangere en rekke historiekafeer, vi skal åpne to nye utstillinger, lansere en ny bok om den nyere historien til Salhus Tricotagefabrik, gjennomføre et dokumentasjonsprosjekt og arrangere en stor jubileumsfest m.m. Oppmerksomheten skal brukes til to ting; både til å feire et jubileum, men også til å tilrettelegge for at folk skal kunne finne ut og lære mer om tekstilindustriens historie. Et jubileum skal være fest og opplevelser, samtidig som det skal fylles med et historisk innhold og være et år der alle har mulighet til å få mer kunnskap om industri og tekstilindustri.

150-års markering og nytt dokumentasjonsprosjekt

---

² Se Martinussen, Atle Ove. *Plan for etablering av Norsk Trikotasjemuseum og Tekstilsenter i Salhus*. Bergen: Interimstyret for trikotasjesenter og museum i Salhus, 1989.

Dette er bakgrunnen for at NTMT i forbindelse med 150-årsmarkeringen skal arbeide mer med *dokumentasjon* av fabrikkens historie. En av museets hovedoppgaver er historiefremføring, og en god del vet vi naturligvis allerede. Men dersom vi skal utdype kunnskapene om fabrikken og dersom denne skal ha en kvalitet basert på førstehånds historiske kilder, må vi ha en solid historisk dokumentasjon i bunn av det vi formidler utad. Derfor satte vi høsten 2008 i gang et nytt dokumentasjonsprosjekt. Det skal innhente muntlige kilder til fabrikkens historie. Vi har nå gjennomført intervjuer med omkring 25 personer som har fortalt mye interessant om hverdagslivet i tekstilindustrien i Salhus. Utgangspunktet vårt var at vi laget ei liste på omkring 100 navn på personer som har arbeidet i Trikotasje-fabrikken og som lever i dag. Dessverre har vi ikke kapasitet til å snakke med alle disse menneskene, slik at vi har foretatt et utvalg. I utvalg av informanter har vi lagt vekt på å snakke med både kvinner og menn, og med både arbeidere og funksjonærer, som har arbeidet ved fabrikken i minst 3-4 år, engang etter 1945. Rundt 1989-1991 ble det utført et tilsvarende prosjekt i regi av Salhusprosjektet. Den gang var det først og fremst de aller eldste arbeiderne som ble intervjuet, fordi de hadde lengst fartstid i fabrikken. Nå har vi lagt særlig vekt på den yngre generasjonen av ansatte i Salhus Tricotagefabrik. Dels er det for å få dokumentert erfaringene til den yngre generasjon arbeidstakere ved Salhus Tricotagefabrik, dels er det for å kunne si noe om hvorvidt det er forskjeller mellom generasjonenes erfaringer med tekstilindustrien i Salhus. Vi har lagt særlig vekt på å få størst mulig bredde og variasjon i de muntlige kildene til fabrikkens historie.

En annen grunn til at vi er opptatt av muntlige kilder, er at disse kan fortelle om andre aspekter av fabrikkens historie enn den som kommer til uttrykk i form av protokoller, referater og statistikker. Spesielt gjelder dette det som går på arbeidsforholdene, livet i fabrikken, miljøet i Salhus og livet etter arbeidstid. For å fange opp slike ting, er intervjuene lagt opp som arbeidslivsintervjuer, det vil si at vi har spurt både om erfaringene fra Salhus Tricotagefabrik, men også om arbeidsliv, familieliv og fritid sett under ett. Hensikten er å få frem et bilde av fabrikken som en arbeidsplass hvor mennesker gjorde seg erfaringer med industriarbeid, dannet sosiale bånd, trivdes eller mistrivedes, hvor kulturelle og økonomiske verdier ble dannet og hvor det var en arbeidskultur med sine særtrekk. Kort sagt; det er lagt vekt på å dokumentere *hverdagslivet* til de som arbeidet ved Salhus Tricotagefabrik.

Muntlige og skriftlige kilder

At vi legger vekt på å fremskaffe nye muntlige kilder, betyr imidlertid ikke at vi ikke er opptatt av å bruke de skriftlige kildene til fabrikkens historie. For store deler av arkivet til ST er tilgjengelig hos Bergen Byarkiv, det samme gjelder arkivene til tekstilarbeiderforbundet, noe litteratur og en del vitenskapelige arbeider om Salhus og Salhus Tricotagefabrik.³ Dette materialet er svært viktige ressurser for museet, og sammen med de muntlige kilder som nå samles inn og systematiseres, vil vi ha to typer primærkilder som supplerer og utdyper hverandre. Vi er nå i den heldige situasjon at vi både har tilgang til informasjon som kan brukes til å beskrive fabrikken både fra et administrasjonsperspektiv og fra et produksjonsperspektiv. For oss er dette spesielt viktig siden de skriftlige kilder sier relativt lite om arbeidsteknikker, arbeidsmiljø og arbeidskultur, mens en god del

---

³ Djuve, Pål H. "*Dra te Salhus*": en etnologisk undersøkelse av forenings- og organisasjonsliv med eksempler og empiri fra Salhus og Mjølkeråen. Magistergradsavhandling i Folkeminnevitenskap: Universitetet i Bergen, 1982, Hasle, Kari Aslaug. *Frå tale til tekst: om kjønn i arbeid og familie*. Hovedfagsoppgave i Historie: Universitetet i Bergen, 1998, Teigland, Svein Helge. *Teknologi, ressurser og arbeidere i norsk trikotasjeindustri: "Firma J. Ramm & Clausen" og "Salhus Tricotagefabrik AS" 1859-1900*. Hovedfagsoppgave: Universitetet i Bergen, 1994.

av intervjumaterialet dreier seg om hvordan bestemte arbeidsoperasjoner ble utført og om hvordan arbeidere og funksjonærer erfarte sin arbeidssituasjon og arbeidsmiljøet for øvrig. Omvendt er det slik at dateringen av hendelser og omtalen av administrative forhold kan være unøyaktig på grunn av at folk husker feil, slik at de skriftlige kildene supplerer de muntlige.

Eksempel - Karderier og spinnerier, skriftlige kilder

En liten beskrivelse av karderiet og spinneriet i Salhus Tricotagefabrik kan illustrere hvordan skriftlige og muntlige kilder kan supplere hverandre. Karderier og spinnerier var i mesteparten av fabrikkens tid lokalisert i den delen av fabrikkanlegget som ble bygget i 1900 og i 1910. Karderier og spinnerier var i drift frem til 1982, da fabrikken besluttet å kjøpe inn ferdigspunnet garn i stedet. Frem til 1982 var imidlertid karderier og spinnerier en helt avgjørende del av produksjonsprosessen. Det var her slitestyrken til tekstilene på mange måter ble avgjort, blant annet ved hvilken ullblanding som ble kjørt gjennom kardeverket og ved hvor hardt eller løst forgarnet fra kardemaskinene ble spunnet på spinnemaskinene. Karderier og spinnerier ble regnet som én avdeling, og det var en og samme person som var formann for karderier og spinnerier. I etterkrigstiden hadde avdelingen to spinnemestere, først Thorvald Thorkilsen, deretter Monrad Fotland, som begge arbeidet lenge ved fabrikken.

Avdelingene ved Salhus Tricotagefabrik var forskjellige med tanke på arbeidsoppgaver, størrelse og sammensetning av arbeidsstokk. Ser vi på fabrikkens nedtegnelser over arbeidsstokken i karderiet, kan vi se hvordan arbeidsstokken endret seg over tid. Den første systematiske avdelingsvise nedtegningen av arbeidsstokken etter 1945 ser ut til å være fra 1968⁴. Her ser vi at spinnerier og karderier er en utpreget mannsarbeidsplass, i den forstand at av i alt 19 arbeidere i spinnerier/karderier var alle menn. Den yngste er 17 år, mens den eldste er 70. Snittalderen for avdelingen sett under ett er 44,3 år. Ser vi på en tilsvarende liste ført i 1974, ser vi at det fremdeles er 19 arbeidere, inkludert spinnemesteren som ikke er ført opp på lista, men som jeg fra intervjuer vet var ansatt på dette tidspunktet. Snittalderen er nå 46,5 år, altså litt, men ikke mye høyere enn i 1968. En forskjell er imidlertid at det da hadde kommet inn en kvinne. Hun begynte i 1973 og var da den første kvinnen i karderier/spinnerier. Etter henne fulgte flere, og dersom vi ser på arbeidsstokkens sammensetning rett før nedleggelsen av karderier/spinnerier i 1982 var det 4 kvinner og 12 menn. Arbeidsstokken hadde altså blitt noe mindre, og snittalderen hadde steget til 53,1 år. Aldersmessig stod kvinnene for fornyelsen. Snittalderen på kvinnene var i 1982 på 35,2 år i karderier/spinnerier. Det kan altså se ut til at det var en tendens til at arbeidsstokken i karderier/spinnerier fra slutten av 1960-tallet ble eldre, og at selv om de fleste av kvinnene som begynte i avdelingen var yngre så var de ikke mange nok til å endre på at snittalderen var stigende. Når det gjelder lønn, ser det ut til at lønnsnivået i karderiet i snitt i 1974 lå noe over snittet per time enn i andre avdelinger ved fabrikken. Snittlønnen for avdelingen var da 18,34 kroner, basert på fabrikkens egne beregninger. Til sammenlikning var snittlønnen på sammensyningen samme år 15,27 kroner. En vesentlig forskjell er selvsagt at det i syvdelingen var individuell akkord, mens det i spinnerier og karderier var fellesakkord.

---

⁴ Salhus Tricotagefabrik A/S. Bergen Byarkiv, A-1619 Salhus Tricotagefabrik A/S. Arkivnummer; PI - Ansatte og ansettelsesforhold 1913-1987, L0001:0003.

Eksempel - Karderier og spinnerier, muntlige kilder

Dersom vi nå ser litt på hva de muntlige kildene forteller om karderier/spinnerier, kan vi få fatt i opplysninger og fortellinger som supplerer det vi får vite fra arkivene. For en ting er at det begynte flere kvinner her i løpet av 1970-tallet, noe annet er hvordan de erfarte dette og hvordan de ble mottatt av sine mannlige kollegaer. Det interessante i denne sammenheng er at alle de fire kvinnene jeg har intervjuet, forteller om at et godt arbeidsmiljø og at de ble tatt godt imot av sine mannlige kollegaer. De forteller om at de hadde det gøy på arbeidet og at samholdet var så godt at de hadde egne tilstelninger i avdelingen, noe som ikke ser ut til å ha vært så vanlig på andre avdelinger. Det ser ut til at tilstedeværelsen av både menn og kvinner tilførte arbeidsmiljøet noe positivt. En av kvinnene forteller at det var noe helt annet å jobbe med menn. Det var mindre konkurranse mellom menn enn mellom kvinner. Kvinnene fulgte mer med på hva de andre produserte, og passet mer på "sitt eget". For henne ser det ut til å ha vært positivt at denne sosiale kontrollen var noe mindre i et arbeidsmiljø bestående av både kvinner og menn. Videre forteller hun av selv om fabrikkmiljøer har sine egne, og at det var vanlig at nye folk ble "konfirmert" – kunne de ikke gjøre det med kvinnene, for da møtte de kvinner som kunne svare for seg. Men selv om kunne være noe skepsis blant mennene selv, ser det ut til at endringene i forståelsen av hva som var mannfolkarbeid og kvinnfolkarbeid allerede var i ferd med å endre seg. En annen av kvinnene forteller at da hadde begynt på kardemaskinen, så sa daværende direktør Halvor Jenssen at dersom Emil Clausen hadde sett det så hadde han snudd seg i graven. Men det mente altså ikke den nye ledelsen på 1970-tallet, selv om det hadde vært en lang tradisjon for at det kun var menn som arbeidet i karderiet.

Et visst skille ble likevel opprettholdt gjennom arbeidsdelingen. Kvinnen nevnt ovenfor var den eneste kvinnen på kardemaskinene, for de andre kardemaskinene ble helt frem til nedleggelsen i 1982 kun betjent av menn. De to andre kvinnene i avdelingen begynte å arbeide på ringspinnemaskinen som stod nede i gamle karderiet sammen med kardemaskinene. Kvinnene som kjørte denne maskinen hadde imidlertid også i oppgave å spole garnet som de hadde spunnet. Dette ble gjort oppe på spoleloftet, der det var to spolemaskiner. Her var en forskjell i forhold til de som kjørte selfaktorene, en annen type spinnemaskin, som ble betjent av menn. Selfaktorene stod i etasjen over de eldste kardemaskinene i den delen av fabrikkens som ble bygget i 1900. Her stod det fire selfaktorer. Garnet som ble spunnet på disse maskinene, ble imidlertid spolt på spoleloftet av spolejentene. Mennene som arbeidet ved selfaktorene spolte med andre ord ikke garnet selv, og i stedet for å være to på maskinene slik at de både kunne ta spinning og spoling, var de alene på maskinene og arbeidet bare med spinning.

Alle kvinner kom med på fellesakkorden ved avdelingen, selv om det var en skepsis. Men denne skepsis så ikke ut til å skyldes at de var kvinner, men fordi de var nye og kunne trekke ned akkorden i og med at de ikke hadde samme arbeidserfaring. Men alle kvinnene gir uttrykk for en ståpåvilje, som vel gjorde sitt til at de var like produktive som mennene og at ikke var noen grunn til å holde dem utenfor fellesakkorden. Ingen av kvinnene ser ut til å ha en oppfatning av at det er noen grunn til å snakke om mannfolkarbeid og kvinnfolkarbeid som to forskjellige ting. Tvert imot så gir en av kvinnene uttrykk for at hun ikke var redd for "å bli skitten". De sier også at de ikke kunne tenke seg å arbeide med søm, fordi dette var et svært stillesittende arbeid. I karderier og spinnerier var det mulig å være i bevegelse og arbeidet ser ut til å ha vært mindre stressende. Oppfatningen av hva som var bra

og dårlig arbeid ser derfor ikke ut til å skille seg fra mennenes arbeidsbegrep i noen særlig grad, for det å kunne være i bevegelse er det flere menn som har gitt uttrykk for å være en kvalitet ved arbeidet.

Museet og dokumentasjon

Som jeg har forsøkt å eksemplifisere ovenfor, er muntlige og skriftlige kilder viktig for å kunne dokumentere og beskrive historiske forhold. For Norsk Trikotasjemuseums del er det viktig at den dokumentasjonen vi innhenter og bevarer består av et material som kan være nyttige kilder til å forstå og beskrive historien til Salhus Tricotagefabrik ut fra flere perspektiver. Dersom vi ikke hadde intervjuet de kvinnene som er referert ovenfor, ville vi heller ikke kunne si noe om hvilke erfaringer de gjorde seg. Vi hadde vært nødt til å nøye oss med opplysningene i arkivet, og de sier ikke noe om hvordan kvinnenens inntreden i karderier og spinnerier ble oppfattet og erfart av de som arbeidet på denne avdelingen.

Dokumentasjonsprosjektet er altså viktig for at museets kunnskap om Salhus Tricotagefabrik, men dette er bare et av tingene vi arbeider med i 2009. I løpet av året kan publikum komme på forskjellige arrangementer som historiekafeen, nye utstillinger, jubileumshelg og møter. Resultatet av dokumentasjonsprosjektet vil dessuten bli analysert og presentert nærmere i en ny bokutgivelse fra museet. Alle er hjertelig velkommen!

Kilder:

Djuve, Pål H. *"Dra te Salhus": en etnologisk undersøkelse av forenings- og organisasjonsliv med eksempler og empiri fra Salhus og Mjølkeråen*. Magistergradsavhandling i Folkeminnevitenskap: Universitetet i Bergen, 1982.

Hasle, Kari Aslaug. *Frå tale til tekst: om kjønn i arbeid og familie*. Hovedfagsoppgave i Historie: Universitetet i Bergen, 1998.

Martinussen, Atle Ove. *Plan for etablering av Norsk Trikotasjemuseum og Tekstilsenter i Salhus*. Bergen: Interimstyret for trikotasjesenter og museum i Salhus, 1989.

Salhus Tricotagefabrik A/S. *Bergen Byarkiv, A-1619 Salhus Tricotagefabrik A/S. Arkivnummer; Pl - Ansatte og ansettelsesforhold 1913-1987, L0001:0003*

— — —. *Bergen Byarkiv, A-1619 Salhus Tricotagefabrik A/S. Arkivnummer; Qa - Skjøter og andre dokumenter 1859-1986, L0001:0001*.

Teigland, Svein Helge. *Teknologi, ressurser og arbeidere i norsk trikotasjeindustri: "Firma J. Ramm & Clausen" og "Salhus Tricotagefabrik AS" 1859-1900*. Hovedfagsoppgave: Universitetet i Bergen, 1994.